

ІМАНЕНТНЕ НАСИЛЛЯ ВЛАДИ

У статті з'ясовано, що вдосконалення технологій влади призводить до ілюзії зникнення насилля не тільки в тих, на кого воно спрямовано, але й у тих, хто його використовує. Анестезія насилля, що прогресує мірою його раціоналізації, пов'язана зі зростаючим розривом між практиками легітимізованого насилля, що динамічно розвиваються, та консервативною теорією насилля, яка неспроможна ідентифікувати його нових форм.

Повсякденна свідомість схильна редукувати складний феномен насилля до найбільш наочних і грубих форм його прояву. Мислення ж теоретичне в спробах збагнення насилля доходить до певної межі своєї компетенції. Такий невтомний випробувач меж розуміння, як Ж. Батай, пише у зв'язку із цим: "Безсумнівно, самосвідомість – основна мета людини, що проявляється в устремліннях усього сушого, але насилля протиставляє йому замкнуту сферу, і представляється, що усвідомлення цієї сфери недоступно тому, кому бракує насилля (воно недоступно, зокрема, тоді, коли насилля спотворює свідомість і приводить її в безладдя) <...> Будучи найвищою мірою жорстокими, ми схильні втрачати свідомість, і чим більшою свідомістю ми наділені, тим більшою мірою ми підкоряємо суверенність насилля утилітарним цілям свідомості" [1: 114].

Проблематичність свідомого перебування в заповідній зоні насилля не тільки не паралізує нашого дослідницького інтересу, але, навпроти, є його потужним стимулом. І якщо подорожуючий по просторах протяжної субстанції просувається вперед, незважаючи на виникаючі на його шляху труднощі, то ми постарасмося концентрувати увагу саме на специфічно уможливлених труднощах, з якими пов'язана наша інтелектуальна мандрівка. Дана стаття являє собою звіт про ті проблеми в збагненні насилля у їхньому зв'язку з проблемою влади, які нам вдалося зафіксувати.

Метою даної статті є виявлення й дослідження взаємозв'язку влади та її іманентного насилля в питанні про легітимацію.

Для початку – кілька методологічних зауважень із приводу проблематичності знаходження такого формулювання поняття насилля, що сполучило б у собі універсальність і нетривіальність.

Проблема дефініції насилля могла б скласти тему не те що окремої доповіді, але й цілої конференції. Як нам бачиться, джерело цієї проблематичності от у чому. Очевидно, що без ясного розуміння специфічних властивостей насилля, інваріантних стосовно конкретного часу й місця, важко, якщо взагалі можливо, будувати якусь загальну теорію насилля. Очевидно також, що різноманітні форми насильницьких дій є частиною культурних контекстів, у межах яких ці дії здійснюються й інтерпретуються, і позаконтекстове їхнє розуміння виявляється свідомо перекрученим [2: 12-15; 3: 89-93]. Побойовання втратити специфіку поняття насилля провокує деяких дослідників до надмірного його звуження, визначаючи його як застосування фізичної сили для завдання збитків людям та їхній власності [4: 477]. Улов, що потрапляє в цьому випадку в концептуальні мережі, виявляється досить убогим: тільки лише фізичне насилля. Все-таки інші, більш витончені його форми, залишаються поза межами базового визначення та ніяк із нього не дедукуються. Таким чином, значеннєве вихолощування поняття насилля може обумовлюватися як невиправданим розширенням його сфери, так і звуженням (нітрохи не більше виправданим). У випадку ж ситуативного виведення визначення насилля взагалі не доводиться говорити про його загальне поняття – воно розпадається на нескінченну безліч своїх окремих випадків.

Отже, дослідник проблеми насилля приречений на метання між Сциллою єдиної теорії, котра збіднює зміст свого об'єкта на догоду всеохопленню, та Харибдою культурного релятивізму, що відмовляється від вироблення загальнозначущого концепту насилля заради збереження феноменологічного багатства всіляких його трактувань.

Замість того, щоб шукати вихід із цієї методологічної пастки, постарасмося просто не потрапляти в неї. Яким чином?

Навколо феномена насилля виникає, за словами В. Савчука, штучна зона рефлексивної інвалідності. Ми зможемо здолати її, якщо будемо проводити онтологічний аналіз насилля, не переоцінюючи значення його розбіжностей із етико-правовими концепціями насилля, по необхідності оцінними, ідеологічно ангажованими [4: 477].

У цьому випадку ми користуємося дефініцією, даної насиллю Е. Левінасом: "Насиллям виявляється будь-яка дія, якщо здійснюючий її поводить так, немов діє тільки він один: немов увесь інший світ покликаний лише до того, щоб випробовувати вплив. Отже, насильницькою буде будь-яка дія, яку ми перетерплюємо в кожний з її моментів, не будучи співником у ній" [5: 324].

Але визначене подібним чином насилля нічим не відрізняється від необхідності! Саме так: слідом за Аристотелем і Е. Левінасом ми постулюємо онтологічну нерозрізненість насилля та необхідності.

Тут варто зробити важливе уточнення, без якого раніше висловлене зауваження щодо семантичної ерозії надмірно узагальненого поняття насилля було б, мабуть, справедливим. А саме: насилля є необхідність, але зворотне, загалом кажучи, невірно. Насильницькою є тільки зовнішня необхідність, але ніяк не внутрішня. Остання, будучи синонімом свободи, у принципі виключає насилля.

Таким чином, царство свободи варто було б протиставити не стільки царству необхідності (частину території якого воно займає), а, скоріше, царству насилля. Насилля розуміється як зовні обумовлена необхідність.

Протиставляючи насилля свободі, ми, тим самим, асоціюємо його з несвободою. Переводячи розгляд проблематики насилля із гранично абстрагованої області онтології в соціально-політичну сферу, ми виявляємо безліч проблем, що справно поставляються соціумом індивідові протягом всієї людської історії. Незважаючи на розмаїтість цих питань, жодне з них не могло би виникнути поза зв'язком із базовою соціальною ситуацією знаходження людини в суспільстві собі подібних. Проголосивши боротьбу за визнання тією силою, що конститує людину, виділяючи її із тваринного світу, Гегель визначив, тим самим, базові ролі учасників подання Історії: Пан і Раб [6: 99-106; 7: 9-38]. Саме в питанні про рабство (що узагальнено розуміється як залежність від Іншого) фокусується, на наш погляд, вся соціально-філософська проблематика насилля, а також пов'язана з нею проблематика влади.

Поширюючи юрисдикцію поняття насилля за межі безпосередніх форм його прояву також і на опосередковані, ми, тим самим, розходимося з деякими з дослідників, що розрізняють поняття насилля та влади за критерієм безпосередності/опосередкованості: вважаючи насиллям тільки безпосередню його форму, опосередковане насилля вони відносять до рубрики влади [8: 305]. Це одна з причин того, що тема влади супроводжує розгляд феномену насилля. Інша причина, більш глибока, полягає в тому, що, незалежно від співвідношення, утвореного поняттями влади та насилля в рамках тієї або іншої дослідницької парадигми, розуміння одного без іншого буде неповним.

Під владою тут мається на увазі будь-яка технологія організації добровільності.

Влада проявляється в широкому діапазоні: від фізичного впливу на керований об'єкт (воля якого заперечується при цьому найбільш очевидним чином) до нового тоталітаризму з його витонченими й високоефективними методами виховання любові до рабства (воля керованого заперечується при цьому найменш очевидним чином) [9: 10]. Причому діапазон цей розширюється: у той час, як нижня його межа залишається незмінною, позначаючи межу редукуємості влади до насилля, верхня межа відсувається в область проявів влади, усе більш опосередковано пов'язаних з її елементарним насиллям. Не будучи в змозі розірвати пуповину, що зв'язує її з іманентним їй насиллям, влада підтримує своє існування спрямованістю до ще більшої влади. Перманентна сверблячка влади повідомляє її невикорінний внутрішній динамізм маніакального характеру. Ця особливість влади накладає на захоплених нею відбиток, – як правило, тим більш глибокий, чим більшу владу має сам володар. Не випадково, що готовність у будь-яку мить побачити у володарі потенційного (а те й цілком що вже відбувся) параноїка проявляють не тільки орієнтовані на демонстрацію своєї проникливості інтелектуали, їдко похрещені П. Бурдьє (який і сам був одним із видатних їхніх представників) професіоналами ясності, але й самі що ні на є пересічні обивателі, чії скромні претензії на створення інтелектуальних сенсацій цілком задовольняються плітками у вузькому колі.

Утім, не всі особливості влади найбільш помітні на її зяючих висотах. Якщо в армії влада старослужбовця над новачком усіляко педалює свої насильницькі джерела (від яких вона недалеко пішла), то у випадку з меценатом, на гроші якого фінансуються дослідницькі гранти, ситуація, мабуть, зовсім інша. Вибір тої або іншої стратегії влади детермінується масою факторів, внутрішніх і зовнішніх: масштабом влади, її повнотою, контекстом її прояв і т. д. Залежно від цього вибору (далеко не завжди усвідомленого) одні сторони влади проявляються, інші йдуть у тінь. Зіставлення різних проявів влади (як на сучасному, так і на історичному матеріалі) дозволяє виявити якісь загальні, незалежні від часу й культурного контексту, особливості та тенденції розвитку влади. Оскільки нашою метою, як було заявлено на початку статті, є збагнення потаєних аспектів насилля що, як правило, вислизують від природного світла розуму, нам у першу чергу варто розглянути ті приклади, в яких проблематики влади та насилля сполучаються найбільш очевидним чином. Тоді виявлені цими прикладами закономірності дозволять нам краще зрозуміти як специфіку влади, так і специфіку насилля.

Як такий проблемний вузол виступає, на наш погляд, питання легітимації (зокрема, легітимації насилля). Воно є визначальним для сполучення влади та іманентного їй насилля. Від того, яким чином це питання вирішується, залежить тип влади та статус насилля в соціумі. Наприклад, демократичні суспільства, на думку К. Шміта, проявляють нечутливість до питання про винятковий випадок, ігноруючи його розгляд [10: 15-18].

Розглянемо прийняті владою заходи щодо припинення та нейтралізації насилля на матеріалі так званих примітивних суспільств у зіставленні з так званим цивілізованим суспільством.

Оскільки будь-яка спроба покласти насиллю кінець супроводжується новим насиллям, ця фатальна стратегія може виявитися для "примітивного" суспільства катастрофічною ескалацією взаємного насилля, справжньою його епідемією, що може поставити під загрозу саме існування первісної громади. Таке насилля було названо Р. Жираром радикальним [11: 22-45]. В основі його лежить принцип віддавання (ідентичний як принципу помсти, так і принципу справедливості). Щоб розірвати порочне коло радикального насилля, необхідно порушити симетрію кар. Потрібно зупинити саму помсту. Коли відновлення справедливості дається на відкуп жертві насилля або її ближніх родичів (як це прийнято в традиційних суспільствах), спроби взяти насилля під контроль виявляються ненадійними. Не маючи ефективних засобів від насилля, "примітивні" суспільства застосовують профілактичні заходи, фокусуючі насилля проти жертв, за яких ніхто не буде мститися. Саме така, на наш погляд, основна соціальна функція інституту жертвоприносин, навколо якого організується релігійне життя традиційного суспільства. У жертві упередженість, сакралізується, розмиряється внутрішньо-общинне насилля, від якого громада "позбувається" у катарсисі жертвоприносин.

На завершення цього короткого екскурсу у світ практично зниклих нині "примітивних" суспільств, варто вказати на принципову відмінність їхнього менталітету, що шукає причини дії, що відбувається, у сфері окультичних сил, від нашого, куди більшою мірою раціоналізованого [12: 357-367]. Одним із наслідків цього є наявність у традиційних суспільствах невідомих нам специфічних форм насилля та пов'язаної з ними проблематики.

Суспільним інститутом, що вирішальним чином відрізняє наше суспільство від "примітивного", є судова система. На відміну від релігійних ритуалів, орієнтованих на ослаблення помсти, а також на підміну її об'єкта, інститут суверенної судової влади, навпроти, реалізує помсту з максимальною міццю, наголошуючи на покаранні винного. Монополізація права на помсту сильною та незалежною судовою структурою стала для західної цивілізації панацеєю від кошмару радикального насилля. Виконуючи, по суті, ту ж функцію останнього слова помсти, що й жертвоприношення, судова система незрівнянно ефективніше – саме за рахунок кращої відповідності принципу помсти. Таким чином, немає принципової різниці між помстою, жертвоприношенням і судовим покаранням. Проте, для суспільства величезне значення мають соціальні аспекти цих трьох реалізацій взаємного насилля: якщо перший варіант взагалі не залишає ніяких шансів проти самознищення в радикальному насиллі, то другий уже надає суспільству стратегію – нехай і малоефективну – профілактики внутрішньо-общинного насилля; і, нарешті, тільки третій варіант гарантовано рятує суспільство від найбільш соціально небезпечного прояву насилля.

Таким чином, ідея віддавання є базовим рушійним принципом не тільки для радикального насилля, але й для насилля взагалі. Поділ насилля законного та незаконного, мабуть, жодним чином не коливає парадигми помсти – навпроти, заміщаючи онтологічну проблематику насилля прагматичним питанням його легітимації, влада використовує цей поділ для застосування свого власного насилля, єдино законного.

Вищенаведені міркування із приводу комплексної проблематики насилля та влади відбивають тенденцію до витиснення владою прямого насилля опосередкованим. Найбільш виразно ця тенденція проявляється в постіндустріальному суспільстві споживання, цінності якого встигли засвоїти за час, що пройшов після розвалу Радянського Союзу, також і країни колишнього соціалістичного табору.

Як показує Х. Арендт, суспільство споживання, за своєю суттю, є також і суспільством праці [13: 161-162]. Виникле завдяки емансипації праці, суспільство споживання, з одного боку, посприяло емансипації робітничого класу (тобто зменшенню фізичного насилля в людському суспільстві), з іншого ж боку – розв'язало неприродний ріст сам же природного, дивовижно інтенсифікувало життєві процеси, віддало специфічно людський світ у владу циклічних природних процесів [13: 161]. Х. Арендт із рідкісною прозорливістю зафіксувала ці тривожні симптоми ще на зорі постіндустріальної ери. Чим же чреваті ці процеси для людини? Яка їхня внутрішня логіка?

Прискорення виробничого ритму змушує споживача прискорювати темп споживання. Внаслідок прискорення амортизації об'єктивна різниця між відносною сталістю використовуваних предметів і швидким поглинанням продуктів споживання стає усе менш помітною. Сфера покидьків розширюється, і от уже висловлюється думка (Ж. Бодрійар), що в цю сферу потрапила сама людина.

Новий час, піднявши статус праці, дискредитував, тим самим, найбільш очевидні форми насилля. У зв'язку із цим Х. Арендт пише: "XIX століття було, можливо, самим миролюбним у всій відомій нам історії" [13: 166]. За словами М. Фуко, "на рубежі XVIII-XIX ст. починається ера каральної стриманості" [14: 22].

А чи дійсно знизилася умовна кількість насилля в західному соціумі того часу? Навряд чи. У цьому суспільстві, що стало настільки складним і диференційованим, насилля заграло всіма

відтінками свого багатого спектра. І якщо на соціальній периферії переважають ще грубі, кричущі тони, то ближче до центра картина ускладнюється, кольори бліднуть, непомітно переходячи один в один. З демонстративно репресивних методів керування влада стала переорієнтуватися на інші, куди більш рафіновані та претензійні стратегії панування. Саме в тім часі, на початку XIX століття, варто шукати джерела донині триваючої сублімації насилля. Насилля над тими, хто (здебільшого) перестав його сприймати.

Таким чином, можна констатувати: у рамках суспільства споживання влада як суб'єкт насилля не схильна до виявлення своєї присутності. Зрозуміло, це не означає відсутності самого насилля, просто його існування стає таємницею не тільки для його об'єктів, але й для його суб'єктів, самозабутніх слуг Левіафана. І це не може не лякати, тому що домінуюча в суспільстві споживання форма насилля – насилля умиротворення, переконування та нейтралізації – є, можливо, симптомом небувалої жертвовної кризи, настання якої із пророчим пафосом проповідувалось Р. Жираром більше ніж тридцять років тому. Так, спокуса миром без насилля є дуже великою. Але чи не призведе фатальна операція по вискоблюванню із законодавчих кодексів засохлої крові до зникнення самих законів? Насилля, що перестає себе відчувати, прагне покласти собі кінець. Але що при цьому зникає: насилля або наша уява про нього?

Як показує історичний досвід, удосконалювання технологій влади створює ілюзію зникнення насилля не тільки в тих, хто йому піддається, але й у тих, хто його творить. Останніх можна було б уподібнити невдалому ілюзіоністові, містифікованому своїми власними фокусами.

Так що ж? Виходить, правий був Ж. Батай, який взяв під сумнів саму можливість раціонального збагнення насилля в повноті його істини?

Здається, анестезія насилля, що прогресує в міру його раціоналізації, пов'язана зі зростаючим розривом між практиками легітимізованого насилля, що динамічно розвиваються, та консервативною теорією насилля, нездатної розпізнавати його нових форм. Завдання теоретика – діагностувати цю неузгодженість і, по можливості, її синхронізувати (за рахунок розвитку теорії, зрозуміло).

Уявлення про насилля, що охороняються ревним мовчанням влади, благополучно законсервовані в обивательських головах у гранично редукованому виді. Ну як отут знову не згадати О. Хакслі: "Найбільші тріумфи пропаганди досягнуті не шляхом впровадження, а шляхом умовчання. Велика сила правди, але ще могутніше – із практичної точки зору – умовчання правди" [9: 15].

А тим часом, практики насилля з кожним днем удосконалюються. Джерелом інновацій є адміністративний державний апарат. Це не що інше, як та сама мегамашина, про яку писав Л. Мамфорд [15: 249-256]. Бути її гвинтиками (на обивательському рівні "маленької людини", цього чистого об'єкта політичних маніпуляцій), її операторами (на рівні володарів того або іншого рангу), або намагатися, у міру своїх свідомих сил, зберегти останні крихі суверенності, ще не асимільовані ненажерливим Левіафаном – це залежить від того вибору, що кожний з нас, навмисно або мимоволі, робить.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можемо зробити певні висновки:

- незалежно від співвідношення, утвореного поняттями влади та насилля в рамках тієї або іншої дослідницької парадигми, розуміння одного без іншого буде неповним;
- влада з певним ступенем опосередкованості завжди пов'язана зі своїм елементарним насиллям, що дозволяє нам говорити про *іманентне насилля влади*;
- насильницький аспект влади маскується в дискурсі *легітимації*;
- аналіз генези владних структур виявляє тенденцію до витиснення владою прямого насилля опосередкованим;
- удосконалювання технологій влади створює ілюзію зникнення насилля не тільки в тих, хто йому піддається, але й у тих, хто його творить;
- *анестезія насилля*, що прогресує в міру його раціоналізації, є пов'язаною зі зростаючим розривом між практиками легітимізованого насилля, що динамічно розвиваються, та консервативною теорією насилля, нездатної розпізнавати його нових форм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Батай Ж. Сад и обыкновенный человек // Маркиз де Сад и XX век. – М.: РИК Культура, 1992. – С. 89-116.
2. Тишков В. А. Теория и практика насилия // Антропология насилия. – СПб.: Наука, 2001. – С. 7-38.
3. Гиренко Н. М. Морфология, идеология насилия и стратегии выживания // Антропология насилия. – СПб.: Наука, 2001. – С. 88-114.
4. Савчук В. В. Насилие в цивилизации комфорта // Антропология насилия. – СПб.: Наука, 2001. – С. 476-496.
5. Левинас Э. Избранное: Трудная свобода. – М.: РОССПЭН, 2004. – 752 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа. – М.: ИСЭЛ, 1959. – 440 с.
7. Кожев А. Введение в чтение Гегеля. – СПб.: Наука, 2003. – 792 с.

8. Канетти Э. Масса и власть. – М.: Ad Marginem, 1997. – 528 с.
9. Хаксли О. О дивный новый мир. – СПб.: Амфора, 1999. – 541 с.
10. Шмитт К. Политическая теология. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 2000. – 336 с.
11. Жирар Р. Насилие и священное. – М.: Новое литературное обозрение, 2000. – 400 с.
12. Леви-Брюль Л. Первобытный менталитет. – СПб.: Европейский Дом, 2002. – 400 с.
13. Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с.
14. Фуко М. Надзирать и наказывать. – М.: Ad Marginem, 1999. – 480 с.
15. Мамфорд Л. Миф машины. – М.: Логос, 2001. – 408 с.

Матеріал надійшов до редакції 09.02. 2009 р.

Метилка Д. В. Имманентное насилие власти.

Совершенствование технологий власти создаёт иллюзию исчезновения насилия не только у тех, кто ему подвергается, но и у самих вершащих его. Анестезия насилия, прогрессирующая по мере его рационализации, связана с растущим разрывом между динамично развивающимися практиками узаконенного насилия и консервативной теорией насилия, неспособной распознавать его новых форм.

Metilka D. V. Immanent Violence of the Power.

Anesthesia of violence progresses in process of its rationalization. Having correlated concepts of violence and authority through a theme legitimization, we have come to conclusion, that one of the reasons of it is growing break between dynamically developing experts of the legalized violence and the conservative theory of the violence, unable to distinguish its new forms.